

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation:** Şahin, H. (2022). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30): s. 115-132. **Gönderim Tarihi:**06.02.2022 **Kabul ve Yayın Tarihi:** 08.05.2022-31.05.2022 **DOI:** 10.54600/igdirsosbilder.1069123

Yazar/Author

Harun ŞAHİN*

Makale Adı/Article Name

Maraş Sancağı'nda Azınlık Okulları (1876-1908)

Minority Schools in Marash Sanjak (1876-1908)

ÖZ

20. yüzyılın başlarında Maraş ve çevresinde farklı etnik ve dini topluluklar birlikte yaşamaktaydı. Gayrimüslim nüfusun büyük bölümü Maraş şehir merkezinde yaşıyordu. Gayrimüslimler Maraş şehir nüfusunun yaklaşık %20'sini oluşturuyordu. Gregoryen Ermeniler, gayrimüslim nüfus içindeki en kalabalık cemaatti. Maraş'ta azınlık okulları çoğunlukla Ermeni cemaatlerin yoğun yaşadığı yerlerde kurulmuştur. Maraş'ta gayrimüslim cemaatler arasında modern eğitim faaliyetlerinin örgütlenmesi ve sistemli hale gelmesi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Tanzimat'tan sonra gayrimüslimler Batılı misyonerlerin desteğiyle eğitim öğretim faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Amerikan, Fransız, İngiliz ve Alman misyonerler ve örgütler Maraş'ta azınlık okulların gelişmesine büyük katkı sağladılar. Ayrıca varlıklı esnaf, tüccar ve sanayiciler de azınlık okulların açılmasında destek olmuştur. Maraş'taki azınlık okulları misyoner okullarından daha önce kurulmuştur. Nicelik olarak da azınlık okulları misyoner okullardan daha fazlaydı. Azınlık müesseseleri çoğunlukla Maraş şehir merkezinde kurulmuştur. Azınlıkların kontrolündeki okullar Batılı devletler ve çeşitli misyoner örgütler tarafından desteklenmiş ve finanse edilmiştir. Gayrimüslim azınlık okulları uzun bir süre devletten ruhsat almadan faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Maraş Sancağı, Azınlık Okulları, Gayrimüslim, Gregoryen Ermeniler

ABSTRACT

At the beginning of the 20th century, different ethnic and religious communities lived together in and around Marash. Most of the non-Muslim population lived in the city center of Marash. Non-Muslims constituted approximately 20% of the population of the city of Marash. Gregorian Armenians were the most crowded community among the non-Muslim population. Minority schools were mostly established in areas where Armenian communities were crowded. The organization and systematization of modern educational activities among non-Muslim communities in Marash began in the second half of the 19th century. After the Tanzimat, non-Muslims accelerated their educational activities with the support of Western missionaries. American, French, English and German missionaries and organizations contributed greatly to the development of minority schools in Marash. Wealthy tradesmen, merchants, and industrialists also supported the opening of minority schools. The minority schools in Marash were established before the missionary schools. In terms of quantity, minority schools were more than missionary schools. Minority establishments were mostly established in the city center of Marash. Minority-controlled schools were supported and financed by Western states and various missionary organizations. Non-Muslim minority schools continued their activities for a long time without obtaining a license from the state.

Keywords: Ottoman State, Marash Sanjak, Minority Schools, Non-Muslim, Gregorian Armenians

Giriş

Osmanlı devlet ve toplum düzeninin asırlarca başarılı devam edebilmesinde Selçuklu ve İslam devletlerinden devralınan kültürel mirasın büyük rolü vardır. Osmanlı eğitim sistemini klasik Türk ve İslam kültürünün devamı olarak görebiliriz. Osmanlılar kuruluş yıllarından 19. yüzyıla gelinceye kadar kendilerine özgü bir devlet ve toplum düzeni kurmuşlardır. Ancak 19. yüzyılın başlarından itibaren “nizam-ı kadim” diyebileceğimiz klasik devlet ve toplum düzeninde hızlı değişim ve dönüşümler yaşanmaya başlamış ve bu dönemden itibaren klasik eğitim kurumlarının yanında modern müesseseler de kurulmuştur (Şahin, 2012: 94).

Osmanlı klasik eğitim sisteminin değişime uğramasında özellikle 19. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin etkisi çok önemli olmuştur. Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya merkezli misyoner kuruluşlar kapitülasyonların sağladığı hak ve müsamahalardan yararlanmak suretiyle Osmanlı tebaasından Hıristiyan cemaatleri paylaşma yarışına girmişlerdir. Batılı devletlerin baskılarının bir sonucu olarak Devlet-i Aliyye’ce gayrimüslim azınlıklara verilen hak ve özgürlükler Tanzimat’tan sonra daha da genişletilmiştir (Haydaroğlu, 2002: 181)

19. yüzyılda imparatorluğun içinde bulunduğu durumu fırsat bilen devletler azınlıkları himaye politikası yürütmek suretiyle Osmanlı topraklarını denetimleri altında tutmak istemişlerdir. Fransa ve İtalya Katolik cemaatlerin, Ruslar Ortodoksların, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri de Protestanların koruyucusu rolünü üstlenmiştir. Bu devletler Osmanlı topraklarında Hıristiyan toplulukların haklarını savunma ve onlara eğitim verme gayreti içine girmişler ve çok yönlü misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir (Şişman, 2002: 315; Akyüz, 1992: 99).

Osmanlı tebaası içinde en kalabalık unsurlardan biri Ermenilerdir. Ermeni vatandaşlar asırlarca adalet merkezli siyaset anlayışı ile pek fazla problem yaşanmadan idare edilmiştir. Anadolu’da yaşayan Ermeniler ve diğer gayrimüslim azınlık topluluklar eğitim-öğretim alanında devletçe tanınan haklardan geniş ölçüde yararlanmışlardır. Osmanlı Devleti’nin desteğiyle zengin ve hayırsever Ermenilerce çok sayıda azınlık okulu tesis edilmiştir (Ergin, 1977/1-2: 725). Misyonerler azınlıkları himaye siyasetine uygun olarak Maraş ve çevresinde önemli girişimlerde bulunarak çok sayıda okulun açılmasına önayak olmuşlardır (Tozlu, 2014: 1-3).

Aşağıda oluşturulan başlıklar altında öncelikle Osmanlı İmparatorluğu’nda gayrimüslim cemaatlerin okullaşma faaliyetleri özetlenmiştir. İkinci başlıkta Maraş Sancağı’nda yaşayan gayrimüslim cemaatlerin yerleşim ve nüfus bilgileri verildikten sonra Maraş ve çevresinde faaliyet gösteren azınlıklara ait okulların durumu arşiv belgelerinden yararlanılarak açıklanmıştır.

1. Osmanlı Devleti’nde Azınlık Okulları

Azınlık okulları (mekâtib-i gayrimüslime, cemaat mektepleri, ekalliyet mektepleri) Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim tebaasından başta Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerin açtığı ve kontrol ettiği okullardır. Sultan II. Mehmet gayrimüslim azınlıklara kendi eğitim müesseselerini kurma hakkı tanımıştı. Bu haktan ilk etapta Rumlar, Ermeniler, Museviler ve Süryani vatandaşlar yararlanmışlardır. Müslümanların camilere bağlı eğitim veren medreseleri gibi azınlık cemaatler de dini müesseselerin bünyesinde kurdukları okullarla uzun bir süre kendi dindaşlarına eğitim vermişlerdir. Zamanla Batılı devletlerin desteğini de alan gayrimüslim azınlıklar eğitim-öğretim işlerini yaygın ve sistematik hale getirmişlerdir (Ergin, 1977/1-2: 725).

Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyıldan itibaren yabancı misyoner okullarının yanında eğitimin diğer önemli bir ayağını gayrimüslim azınlıkların açtığı cemaat mektepleri oluşturmuştur. Avrupalı devletler gayrimüslim Osmanlı tebaasını himaye siyaseti güderek çok sayıda misyoner okulları kurdular. Batılı devletlerden büyük destek alan gayrimüslim cemaatler de kendi mekteplerini kurarak ve zamanla çoğaltarak dindaşlarına laik ve milli bir eğitim ortamı hazırlamaya çalışmışlardır (Kodaman, 1991: XIII). Bu politikaya uygun olarak 19. yüzyılda gayrimüslim misyonerler, yabancılar ve azınlıklar Osmanlı topraklarında büyük bir okul ağı oluşturmuşlardır. Bu faaliyetlerin neticesinde Rum, Ermeni ve Yahudi mekteplerinin taşrada ve İstanbul’daki sayılarında ciddi artışlar olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1993: 122). 1894 yılı itibarıyla

yalnız azınlık cemaatlerin okul sayısı 4.547 adet olmuştur (Akyüz, 2001: 220). Yabancı ve gayrimüslim okul sayısındaki artışa paralel olarak yabancı devletler Osmanlı Devleti'ni daha fazla baskı altına almaya başlamıştır (Haydaroğlu, 2002: 181).

Osmanlı topraklarında eğitim alanında en etkin unsurlar Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatler olmuştur. Rum cemaatleri 18. yüzyılda kiliselerin desteğiyle yürüttükleri faaliyetlerle ulusalcılık ideolojisini yaygınlaştırmışlardır. Aynı düşüncelerle Heybeliada'da Papaz Mektebi açılmıştır. Bu faaliyetlerin de etkisiyle Yunanlılar bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Islahat Fermanı'nın yayınlanmasıyla birlikte bu dönem Rum eğitim sistemi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Rumlar bu yıllarda eğitim alanında yaptıkları düzenlemelerle kendi eğitim kurumlarında dini anlayıştan nispeten sıyrılmışlardır. Rum aydınları kurdukları cemiyetlerle eğitim sistemlerine yön vermekle kalmamış Osmanlı aydınlarına da numune teşkil etmişlerdir.

1905 yılına gelindiğinde Osmanlı topraklarında Rum cemaatine bağlı 39 ilkokul, 35 ortaokul, Beyoğlu'nda kızlara eğitim veren 9 yıllık 1 adet okul olmak üzere toplam 75 okul bulunmaktaydı. Rumlar eğitim işlerini yaygın ve sistematik hale getirmiş olmalarına rağmen Osmanlı hükümetleri bu okullar üzerinde fazla bir denetim sağlayamamıştır. Yalnız Osmanlı yönetimi I. Dünya Savaşı'nın getirdiği olağanüstü koşullarda Rum okullarının faaliyetlerine bir takım müdahalelerde bulunabilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1993: 104).

Osmanlı topraklarında nüfusu yoğun diğer bir azınlık grup Ermenilerdir. Ermeni cemaatleri 18. yüzyıldan itibaren varlıklı kesimlerin mali desteğiyle din ağırlıklı eğitimden sıyrılarak laik eğitim düzenine geçmeye başlamıştır. Ermeni Patriği Balatlı III. Garabet tarafından 10 Temmuz 1824'de Ermeni cemaatine gönderilen bir tamimde Anadolu'da bulunan her cemaatin yeni okul açması istenmiştir. Bu dönemden itibaren Anadolu vilayetlerinin hemen her yerine Ermeni okulları tesis edilmeye başlanmıştır. Ermeni Patrikhanesince 1834 yılında tutulan kayıtlara göre tamim sonrasında Anadolu'nun farklı yerlerinde Ermeni okulu sayısı 120'ye ulaşmıştır (Ergin, 1977/1-2: 753).

Modern Ermeni okulların inşası ve açılmasında devletin yanı sıra misyoner örgütler, Ermeni Patrikhanesi ve zengin Ermeni esnafların desteği önemli olmuştur. Ermeniler ilk yüksek okullarını 1838'de İstanbul'da açmışlardır. Bu dönemden itibaren İstanbul'da ve Anadolu'da Ermeni müesseselerinin sayısı hızla artmaya başlamıştır. 1871'e gelindiğinde yalnız İstanbul'da 48 Ermeni okulunda 3.936 erkek, 1.886 kız öğrenci okumaktaydı. 1874'te Anadolu'da toplam 469 adet anaokulu ve ibtidâi dereceli Ermeni okulu bulunduğu kaydedilmektedir. 1880 yılından itibaren artan Ermeni okulların finansmanı sıkıntıya girdiğinden Ermeni cemaatlerce çok sayıda cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyet ve dernekler Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde çok sayıda yeni okulun açılmasına ön ayak olmuşlardır (Ergin, 1977/1-2: 755-759; Koçer, 1991: 159).

Azınlık topluluklar Meşrutiyet döneminin sağladığı özgürlük havasından yararlanarak, eğitim kurumlarının denetlenmesi ve kısıtlanmasında Osmanlı yönetimine zorluklar çıkarmışlardır. Çoğu kez bu okullar devlete müracaat edilmeden ve ruhsatnâme alınmadan gayri resmi olarak açılmış ve işletilmiştir. Sayıları hızla artan azınlık ve yabancı okullar için yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmuş olduğundan 1869'da Devlet-i Aliyye'ce Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi yayınlanmıştır. Bu nizamnâme ile hem yabancı hem de azınlık okullar için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Nizamnâme'nin 129. Maddesi ile sayıları artan azınlık ve yabancı okulların kontrol altına alınması amaçlanmıştır (Günay, 2012: 219). 1886 yılında ise Maârif Nezâreti bünyesinde "Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği" kurulmuştur. Müfettişliğin temel görevi eğitim ve öğretimin kanunlara uygun yapılmasını temin etmek, gayrimüslim ekalliyet mekteplerinin ruhsat belgesi almadan açılmasının önüne geçmek, ruhsatnâmesiz açılmış mektepleri ruhsat almak için teşvik etmek ve taşradaki mekteplerin teftişiyle ilgili meseleleri çözmektir (Koçer, 1991: 158). Bu düzenlemelere rağmen azınlıklarca ruhsatsız inşa edilmiş mektepler devletçe eğitim hakkından mahrum edilmemiş, yalnız çıkarılan kanunlara uymaları gerektiği ihtar edilmiştir (Tozlu, 2014: 6-7).

Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın gayrimüslimlere sağladığı haklardan faydalanan başta Ermeniler

olmak üzere azınlık vatandaşlar yabancı devletlerin her alanda desteğini almıştır. Batılı devletlerin güdümünde hareket eden Ermeni cemaatler Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir Ermeni Devleti kurma düşüncesine kapılmışlardır. Bu düşüncenin oluşmasında misyonerler desteğinde açılan azınlık okulların etkisi büyük olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Maraş ve çevresinde de çok sayıda azınlık cemiyetleri ve dernekleri kurulmuştur. Misyonerlerin, cemiyetlerin ve derneklerin zararlı propagandaları azınlık topluluklarda isyanlara varan zararlı neticeler doğurmuştur. Bu isyanlardan bir kısmı Ermeni nüfusun yoğun yaşadığı Maraş'ın Süleymanlı (Zeytun), Fırnız ve Yenice kale yörelerinde cereyan etmiştir (Cevdet Paşa, 1953: 89).

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte özellikle bir kısım Rum ve Ermeni cemaatler Osmanlı Devleti'nin karşı cephesindeki devletlerle işbirliği içine girmişlerdir. Bu işbirliğinin sonucu olarak bir kısım Ermenilerin doğuda muhacerete tabi tutulması ve savaş koşulları nedeniyle azınlık cemaatlerin kendilerine bağlı okullar üzerinde etkileri azalmıştır (Akyüz, 2001: 253).

2. Maraş'ta Gayrimüslim Azınlık Nüfusu

Maraş'a ait nüfus yoklama defterine göre 1850-1851 yıllarında Maraş şehri, 38 mahalleden oluşmaktaydı. Mahallelerin 33'ünde Müslümanlar ve gayrimüslimler bir arada yaşıyordu. Şehirde toplam 3.655 hanenin 1420'si gayrimüslim tebaaya aitti. Ayrıca 23 adet de Yahudi hanesi bulunmaktaydı. 1856 tarihli bir iradeye göre de Maraş'ta 1.443 gayrimüslim hane mevcuttu (Doğan, 1999: 134-181; Gündüz, 2001: 193). Bu dönemde şehir nüfusu tahmini olarak 12.010 kişiydi. Şehir nüfusunun 7.007'si Müslüman, 5.003'ü ise gayrimüslimdi. Toplam nüfusun %58'i Müslüman, kalan %42'si gayrimüslim kesimdi (Şahin, 2010: 29-37).

Maraş Sancağı'nın nüfus durumunu gösteren bir kısım bilgiler Maraş, müstakil sancak haline gelinceye kadar Halep Vilayeti için tanzim edilmiş belge ve defterlerde bulunmaktadır. Maraş Sancağı 1866 yılında 8 kazasıyla birlikte Halep Vilayeti'ne tabiydi. 1850'lerde Maraş'a bağlı kaza ve nahiyeler içinde gayrimüslimlerin yoğun yaşadığı başlıca kaza ve nahiyeler şöyledir: Camustil Nahiyesi, Bulanık Kazası, Yenice kale Nahiyesi, Andırın Kazası, Elbistan Kazası, Efsus Nahiyesi, Göksun Nahiyesi, Zeytun Kazası ve İslâhiye Kazası. Bu dönem Maraş merkez kazaya tabi 4 nahiyeye ve 87 köy bulunuyordu. Maraş kaza merkezinde 38 mahallede toplam 6.543 haneden 1.855'i Hıristiyan hanesiydi. Bunlardan 23'ü de Musevi tebaaya aitti (BOA, Y.EE, 37/37-1).

1870 yılı itibarıyla Maraş Sancağı'nın nüfusu toplam 165.991 kişidir. Maraş Kazası'nın toplam nüfusu ise 48.882 kişidir. Toplam nüfusun %20,3'ünü gayrimüslimler, %78,7'sini de Müslümanlar oluşturuyordu. 1873'te ise Maraş Sancağı'nda toplam 171.099 kişi yaşamaktaydı. Sancak nüfusunun %21,7'si gayrimüslimlerden (Yahudi, Hıristiyan ve Kıpti) oluşmaktaydı. Gayrimüslim nüfus yoğun olarak Maraş şehir merkezinde yaşıyordu. Bu dönem kazanın tahmini nüfusu 50.000 kişi dolayındadır. Yahudi ve Hıristiyan nüfusun toplam sancak içindeki oranı %19 iken, kaza nüfusu içindeki payı %32,8 civarındadır. Bu verilere göre sancak bazında gayrimüslim nüfusun toplam nüfus içindeki payı %19 dolayındadır (Öztürk, 2006/1: 325-370).

Milletler	Kadın	Erkek	Toplam
Kürt, Türk, Arap ve diğer	54.267	61.413	115.680
Ermeni Gregoryen	9.508	11.511	21.019
Katolik	1.903	2.085	3.988
Protestan	1.701	1.781	3.482
Latin	189	109	298
Yahudi	107	91	198
Toplam	67.675	76.990	144.665

Tablo 1. Osmanlı Nüfus Sayımlarında Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1881/82-1893

Kemal H. Karpat'a göre 1881/82 ve 1893'te yapılan nüfus sayımlarına göre Maraş Sancağı'nın nüfusu 144.665 kişidir. Toplam nüfusun 28.985'i gayrimüslimdi. Gayrimüslimler sancak nüfusunun yaklaşık %20'ini teşkil etmekteydi. Müslüman olmayanlar arasında en kalabalık etnik

ve dinsel grup toplam 21.019 kişiyle Gregoryen Ermenilerdi (Karpat, 2003: 160).

Şemseddin Sâmî'ye göre 1890'larda Maraş Sancağı'nın idari durumu ve nüfusu şöyledir: "Nefs-i Maraş, Elbistan, Zeytun, Andırın ve Pazarcık isimleriyle 5 kazaya münkasım olub, 9 nahiye 434 karyeyi havidir. Ahalisi 179.853 kişiden ibaret olub bunların 134.408 Müslüman, 368 İsraili, 45.077'si Hıristiyan'dır. Ahali-i Müsliminden 78.334'ü Kürd, 48.412 Türk, 5.431 Arab ve 2.661 Çerkes ve sairedir. Hıristiyanlar da Rum, Ermeni, Süryânî, Keldânî ve saireden mürekkeb olub bir takım misyonerler marifetiyle Katolik ve Protestan oldular" (Şemseddin Sami, 1316/1898: 4263).

Cuinet'in aktardığı bilgilere göre ise 1890'larda sancak nüfusunun 45.047'sini Hıristiyanlar oluşturmaktaydı. Önemsizmeyecek sayıda da Yahudi nüfus vardı. Hıristiyan nüfus toplam nüfusun takriben %25'ini oluşturuyordu. Maraş kaza merkezinde Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi topluluklar mahallelerde bir arada yaşamaktaydı. Şehir merkezinde yaşayan Müslümanlar yaklaşık 32.000 kişi iken, Hıristiyan nüfus 19.634 kişiydi (Cuinet, 1891: 237).

Halep vilâyet salnâmelerine göre 1890-1891'de kadınlar dâhil Maraş Sancağı'nın toplan nüfusu 144.136 kişidir. Kaza merkezinde yaşayan gayrimüslim nüfus 15.417 kişi dolayındaydı. Bu dönem gayrimüslimlerin sancak nüfusu içindeki payı %20,7'dir. Gayrimüslim kesimin toplam kaza nüfusu içindeki oranı ise %29,5'dur. Bu bilgilere göre gayrimüslimlerin kaza nüfusu içindeki oranı sancak nüfusu içindeki oranından fazladır (Öztürk, 2006/1: 642-646).

1900 yılına gelindiğinde Maraş Sancağı'nın nüfusu 158.080 kişiye ulaşmıştır. 1900 yılında sancak nüfusunun yaklaşık %18,2'si gayrimüslimdi. 1901 yılında sancak nüfusunda dikkat çekici değişimler görülmektedir. 1901'de sancağın toplam nüfusunu hemen aynı düzeydedir. Ancak 1900 yılında 30.042 kişi olan gayrimüslim nüfus 1901 yılında 28.457'ye düşmüştür. Bu dönem gayrimüslim nüfusta ciddi bir azalma olmuş ve gayrimüslimlerin toplam nüfus içindeki payı %19'dan %17,9'a düşmüştür. 1908'de Maraş Sancağı Nefs-i Maraş, Elbistan, Pazarcık, Zeytun ve Göksun kazalarından oluşmuştur. Göksun, 1326/1908 yılı öncesinde Andırın Kazası'na bağlı nahiye statüsünde iken bu tarihten itibaren kaza statüsü kazanmıştır. (Vilâyât, Livâ ve Kazaların Hurûf-ı Hecâ Tertibiyle Esâmisini Mübeyyin Defterdir, 1326/1908: 8; Eroğlu, Babuşoğlu ve Köçer, 2012: 439; Sezen, 2006: 40). 1908 yılı itibari ile sancağın nüfusu 174.648 kişidir. Kaza nüfusu artış göstererek 67.974 olmuştur. Sancak içindeki gayrimüslim nüfus ise 36.337 kişidir. Bu dönem gayrimüslim nüfusun sancak içindeki payı %20'yi biraz geçmiştir (Öztürk, 2006/2: 340-401).

1906-1907 tarihli Osmanlı nüfus sayımı sonuçlarına baktığımızda Maraş'ta Müslüman, Ermeni, Rum, Latin, Süryani, Keldani, Yahudi ve Çingene nüfus toplamı 165.202 kişi olup, toplam nüfusun 33.652'si gayrimüslimdir. Müslüman nüfus toplam sancak nüfusunun %80'ini oluşturmaktadır. Geriye kalan %20 gayrimüslim kesimi Ermeniler ve Rumlar oluşturmuştur (Karpat, 2003: 202). 1909 yılı itibariyle Maraş Sancağı'nda toplam 24.993 hanenin 5.238'i Hıristiyan kesime aittir (BOA, Y.EE, 33/39-1).

1914 yılına gelindiğinde Maraş Kazası'na tabi 491 yerleşim yerinden 436'sında Müslüman, 32'sinde Ermeni, 17'sinde ise Müslüman-Ermeni ortak yaşamaktaydı. 192.555 kişi olan sancak nüfusunun 152.645'i Müslüman, 38.433'ü Ermeni nüfustu (BOA, HRT.h, 408-3). I. Dünya Savaşı öncesinde Maraş mülhakatından Etraf-ı Şehir, Bertiz, Yenice kale ve Camustil nahiyeleri kırsalda gayrimüslim nüfusun fazla olduğu yerlerdi. Bu dönem Maraş mülhakatından 109 köyde yaşayan nüfus sayısı 31.653 kişiydi. Köylerde yaşayan nüfusun 27.827'si Müslüman, 3.826'sı Ermeni idi. Maraş'a tabi köylerde yaşayan Ermeni nüfusun %49,3'ü kadın, %50,7'si erkek nüfustu (BOA, Y.EE, 37/37-2; BOA, Y.EE, 33/59-1). Bu dönem Maraş kentinin nüfusu 40.560 kişi olmuştur. Şehirde yaşayan Ermeni nüfus sayısı ise 13.192 kişiydi. Ermeni nüfusun 5.599'u kadın, 7.593'ü erkek nüfustu (BOA, DH. EUM. KLU, 10/24).

3. Maraş'ta Azınlık Okulları

Maraş'ta gayrimüslim cemaatler arasında modern eğitim faaliyetlerinin örgütlenmesi ve sistemli hale gelmesi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. 19. yüzyıl öncesinde Maraş ve çevresinde eğitim öğretim faaliyetleri manastırlarda ve kiliselerde ayrılan hususi odalarda ya da evlerde icra ediliyordu. Maraş'ta gayrimüslimlerin yoğun yaşadığı mahallelerdeki kutsal mekânlar çok eski dönemlerden beri geleneksel eğitim merkezleri olmuştur. Çocukların eğitimi asırlarca bireysel imkânlarla ve klasik usullerle yürütülmüştür.

Tanzimat'tan sonra Batılı misyonerlerin desteğiyle her sahada olduğu gibi talim ve terbiye alanında da gayrimüslimler Maraş'ta faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Tanzimat'tan önce Maraş'ta modern nitelikli yalnız 1 Ermeni okulunun bulunduğunu tahmin ediyoruz. Tanzimat sonrası Maraş'ta eğitimin örgütlenebilmesi için cemiyetler teşekkül etmeye başladı. Bu cemiyetler faaliyetlerini piskoposluklar, kiliseler ve okulların çevresinde yürütmüşlerdir. 1840'lardan itibaren gayrimüslim vatandaşlar entelektüel din adamlarının öncülüğünde varlıklı esnaf, tüccar ve sanayicinin desteğiyle yeni okullar tesis etmeye başladılar. Tabi bu dönemden itibaren Maraş'ta yabancı misyonerlik faaliyetleri de hız kazanmıştır. Misyonerler Ermeni cemaatlerin desteğini alarak çok sayıda modern okul, lise ve kolej kurdular. Amerikan, Fransız, İngiliz ve Alman misyonerler ve örgütler bu alandaki çalışmalarla yerli azınlık okulların gelişmesine büyük katkı sağladılar (Ergin, 1977/1-2: 753).

Maraş'ta yabancı misyoner okulların açılması sonrasında azınlıklar da 1850 yılından itibaren hızla okullaşmaya başladılar. Artan eğitim faaliyetlerinin yükünün kaldırılması Ermeni cemaatleri için önemli bir mesele haline gelmiştir. Ermeni vatandaşlar daha sistemli okullar kurabilmek için din adamları başta olmak üzere varlıklı esnaf, tüccar ve sanayici ailelerin desteğiyle yeni dernekler kurdular ve bu yolla yeni gelir kaynakları oluşturmaya çalıştılar. Maraş'ta ayrıca eğitimin teşviki için konferanslar, tiyatro gösterileri ve halka dönük çeşitli etkinlikler yapılmak suretiyle toplumsal farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. Eğitimde modernleşmeye rağmen Maraş'ın varlıklı aileleri Maraş'taki okullarla yetinmeyip, çocuklarını Antep, İstanbul, Tarsus ve diğer merkezlerdeki misyoner okullarına göndermişlerdir.

1846 yılında Ermeni Protestan Kilisesi'nin kurulmasından sonra İstanbul ve taşrada yeni Protestan cemaatleri teşekkül etmeye başladı. Anadolu'da yeni kurulan Protestan cemaatlerin en az bir okul sahibi olmasına dikkat edilmiştir. 1853'te Maraş'ta Protestan sayısı henüz 20 kişi iken 1 erkek okulu bulunmaktaydı. Protestanlar kız okulunu ise 1856 yılında açmışlardır. Protestanlara yönelik eğitim faaliyetlerinde misyoner örgütler ve dernekler ile ferdi misyonerler ve aktivistlerin büyük rolü olmuştur. Özellikle American Board of Commisioners for Foreign Mission (ABCFM) misyonerleri, yerli Protestan Ermeni cemaati ile derin işbirliği yapmıştır. Yabancı misyonerlerin Maraş'a gelişinden kısa bir süre sonra Maraş'ta azınlık okulların sayısında hızlı artış görülmüştür. Amerikan Protestan misyonerlerinin önceliği Protestan Ermeniler olduğundan Protestan cemaati yabancı misyonerlerden daha fazla destek almıştır. Amerikalılar yalnız Protestanları değil Katolik cemaatinin de eğitim işlerine yardımcı olmuşlardır (Keşişyan, 2012).

Aşağıdaki tablolarda Maraş'ta kurulmuş ve azınlıklarca işletilen gayrimüslim okulların durumunu Maârif Nezâreti ve Halep Vilâyeti salnâmelerinden yararlanarak açıklanmaya çalışılacaktır. Maraş'ta açılmış gayrimüslim cemaat okullarının yıllara göre sayısı ve öğrenci mevcudu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Öztürk, 2006/1-2):

Yıllar (Hicri/Miladi)	Hıristiyan Okulları		Mûsevî Okulu
	Okul Sayısı	Öğrenci Mevcûdu	Sayısı
1293/1876-77	21	—	1
1300/1883-84	33	1.862	—
1302/1885-86	33	—	—
1303/1886/87	23	—	—

1307/1889/90	23	—	—
1317/1899/00	20	—	—
1320/1902/03	20	—	—
1321/1903/04	10	—	—
1323/1905/06	10	—	—
1326/1908/09	15	—	—

Tablo 2. Yıllar İtibariyle Maraş'ta Azınlık Okulları, 1876-1908

1882-1883 döneminde 33 gayrimüslim okulda toplam 1.862 öğrencinin eğitim gördüğü görülmektedir. Önceki dönemlere göre bu dönem Maraş'ta mevcut gayrimüslim azınlık okulların öğrenci mevcudu oldukça fazladır. Aynı dönemde Maraş'ta devlet okulları statüsünde olan İslâm sıbyan mektepleri, Maraş rüşdiyye mektepleri ve medreselerde toplam 1.154 öğrenci eğitim görmekteydi (Öztürk, 2006/1: 445). Buna göre bu dönem gayrimüslimlerin Maraş'ta okullaşma oranının Müslümanlardan daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Azınlık okulların kurulması ve işletilmesinde varlıklı Ermeni ailelerin rolü önemli olmuştur. Koruyucu aileden mahrum kalındığında, bütçe yetersizliği durumunda ya da öğretmen ihtiyacının karşılanamadığı zamanlarda okullarda eğitime ara verilmekteydi. Tablodan görüleceği üzere 1880'lerden sonra Maraş'ta azınlık okulları sayısı I. Dünya Savaşı yıllarına kadar azalma göstermiştir. Okul sayısındaki azalışın bu tür ekonomik sebeplerden kaynaklanmış olabileceği muhtemeldir.

Maraş'ta gayrimüslim azınlık okulların durumunu daha detaylı olarak Maârif Nezâreti salnâmelerinde görmekteyiz. Maârif salnâmeleri vilâyet salnâmelerinden farklı olarak gayrimüslim okullarla ilgili daha geniş malumat vermektedir. Maârif salnâmelerinde azınlık okullar listesinde “mektebin mensub olduğu cemâat” ifadesi kullanılırken, yabancı okullar için “mektebin mensub olduğu millet” ifadesi kullanılmıştır (1321/1903 Tarihli Maârif Nezâreti Salnâmesi [MNS]: 466-467). “Cemâat” ifadesi ile Ermeni, Rum, Yahudi vb. gayrimüslim azınlık tebaa kastedilirken, “millet” ifadesi ile “ecnebi” de denilen Amerikan, Fransız, İngiliz vb. ülke vatandaşları kastedilmiştir. Nüfus sayımlarında 19. yüzyılın ortalarına kadar Maraş'ta yabancı ülke vatandaşları bulunmazken, bölgede artan eğitim ve misyonerlik faaliyetlerine paralel olarak yabancı nüfus sayısı da hızla artmıştır (Öztürk, 2006/2: 809).

Aşağıda Maârif salnâmelerinden yararlanarak oluşturulan tablolarda 1904 yılına kadar Maraş'ta kurulmuş ve azınlıklarca işletilen gayrimüslim okulların durumu görülmektedir (1317/1899 Tarihli MNS: 1128-1130):

Mektebin İsmi	Mektebin Derecesi	Aded-i Talebe		Mektebin Târih-i Küşâdı	Ruhsatnâme Tarihi
		Zükûr	İnas		
Surb Asyanos(Ermeni)	Rüşdî	60	32	1314	Ruhsatsız
Surb Asyanos (Ermeni)	İbtidâî	73	25	Nâma'lum	Ruhsatsız
Surb Kevork (Ermeni)	İbtidâî	60	10	Nâma'lum	Ruhsatsız
Esvazin (Ermeni)	İbtidâî	30	40	Nâma'lum	Ruhsatsız
Esvazin (Ermeni)	Rüşdî	60	—	Nâma'lum	Ruhsatsız
Kırklar Kilisesi (Ermeni)	İbtidâî	160	—	Nâma'lum	Ruhsatsız
Karamanlı (Ermeni Katolik)	İbtidâî	15	20	Nâma'lum	Ruhsatsız
Merkez (Protestan)	Rüşdî	50	40	Nâma'lum	Ruhsatsız
Merkez (Protestan)	İbtidâî		60	Nâma'lum	Ruhsatsız
Surb Serki (Protestan)	İbtidâî	230	—	Nâma'lum	Ruhsatsız
Davrisyan (Protestan)	Rüşdî	70	30	Nâma'lum	Ruhsatsız
Davrisyan (Protestan)	İbtidâî	200	180	Nâma'lum	Ruhsatsız

Divanlı (Protestan)	Îdâdî	24	28	Nâma'lum	Ruhsatsız
Divanlı (Protestan)	Rüşdî	75	67	Nâma'lum	Ruhsatsız
Divanlı (Protestan)	İbtidâî	161	174	Nâma'lum	Ruhsatsız
Hadîkatü's-sıbyan (Protestan)	İbtidâî	42	30	Nâma'lum	Ruhsatsız
Karamanlı (Protestan)	İbtidâî	20	30	Nâma'lum	Ruhsatsız
Akdere (Protestan)	Rüşdî	82	170	Nâma'lum	Ruhsatsız
Şekerdere (Protestan)	İbtidâî	96	81	Nâma'lum	Ruhsatsız
Maârifperver (Protestan)	İbtidâî	80	95	1275	5 Teşrîn-i Evvel 308
Maârifperver (Protestan)	Rüşdî	70	80	Nâma'lum	5 Teşrîn-i Evvel 308
Hadîkatü's-sıbyan (Protestan)	İbtidâî	25	25	Nâma'lum	5 Teşrîn-i Evvel 308

Tablo 3. Maraş Kazası'nda Azınlık Okulları, 1899-1900

1317/1899 tarihli MNS'ne göre 19. yüzyılın sonlarında Maraş'ta gayrimüslim tebaaya ait 21 hususi okul vardır. Ermeni Katolik cemaatinin 1, Ermeni Protestan cemaatinin de 15 okul kurduğu görülmektedir. Bu okulların 7'si rüşdî, 14'ü ibtidâî, 1 tanesi de îdâdî derecesindedir. Okulların 3'ü haricinde tüm okullar karma eğitim vermektedir. 22 gayrimüslim okulda 1.683'ü erkek, 1.217'si kız öğrenci olmak üzere toplam 2.900 öğrenci tahsil görmektedir. İsimleri belirtilen okullar Maraş'ta farklı cemaatlere mensup Ermeni vatandaşlarca kurulmuştur. Yukarıdaki tabloda üç farklı Ermeni cemaati ismi zikredilmiştir. Bunlar Ermeni, Ermeni Katolik ve Protestan cemaatleridir. Tabloda yalnız "Ermeni" adı ile belirtilen cemaat grubu Gregoryen (Apostolik) Ermenilerdir. Maraş'ta Ermeni Gregoryenlere ait 6 ayrı mahallede bulunan 6 kilise bünyesinde 6 okul bulunmaktaydı. Tabloda görülen Gregoryen okulların açılmasında 6 adet Apostolik kilisesi ile Kilikya Yurtseverler Derneği, İstanbul Birleşik Derneği ve Maraş Ermeni Apostolik Merkez Okulu'nun büyük katkısı olmuştur. Bu okulların bir kaçı dışında çoğunun resmi açılış tarihleri belirtilmemiştir. Gayrimüslim yabancı mektepler gibi azınlık okulları da umumiyetle devletten ruhsatnâme almaksızın faaliyet göstermişlerdir.

Yukarıdaki tabloda cemaatlere ait okulların isimlerinden yola çıkarak bu okulların Maraş'ın hangi mahallelerinde bulunduğunu tahmin edebiliriz. Bu dönem Divanlı, Kuyucak, Bostancıyan, Hacı Mehmedli, Hatuniye, Karamanlı, Şekerli, Hoca Durdu, Gargacıyan, Bektutiye, Resteaie, Kayabaşı, Seksenler, Etmekciyan, Boğazkesen, Çukuroba, Akdere, Şekerdere, Şeyh, Maa Kayışlı Çavuşlu, Kuyucak ve Duraklı mahalleleri Ermeni nüfusun yoğun yaşadığı mahallelerdir (BOA, Y.EE, 37/37-2).

Maraş'ta en kalabalık Ermeni cemaati Gregoryen Ermenilerdi. Gregoryenler diğer Ermeni grupların yaklaşık %75'ini oluşturuyordu. Gregoryen ve Katoliklerin (Süryani, Ermeni, Keldani) nüfusu Protestanlardan fazla olmasına rağmen özellikle Katolikler okullaşmada Protestan cemaatinden geri kalmışlardır (Günay, 2012: 249-250). Tablodan görüleceği üzere 1899 yılı itibarıyla Maraş'ta 1 adet Katolik azınlık okulu mevcuttu. Katolik Ermeni cemaatine ait okul 1860 yılından beri faal durumdaydı. Bu okul Katolik kilisesi bünyesinde ve Katolik rahiplerce idare edilmekteydi. Daha önce yalnız erkek öğrencisi bulunan okulun bu dönem kız öğrencileri de bulunmaktaydı. Okulda Ermenice, Türkçe ve Fransızca dillerde dersler verilmekteydi.

1319/1901 tarihli MNS'nde 1901 yılında Maraş'taki gayrimüslim okulların durumunu aşağıda oluşturduğumuz tablodan görebiliriz (1319/1901 Tarihli MNS: 544):

Mektebin İsmi	Müdîr-i Mes'ul	Mektebin Derecesi	Aded-i Talebe		Târih-i Küşâdı	Ruhsatnâme Tarihi
			İnas	Zükûr		

Darülfeyz (Protestan)	Siman Pusluyan	İdâdî	—	64	1279	5 Teşrîn-i Evvel 308
Ermeni Mektebi	Kapancıyan	Rüşdî	—	34	1263	28 Nisan 314
Ermeni Mektebi	Kapancıyan	Rüşdî	23	—	1263	28 Nisan 314
Süryânî (Protestan)	Karabet Efendi	Rüşdî	—	25	1288	28 Nisan 314
Ermeni	Kapancıyan	İdâdî	40	—	1263	28 Nisan 314
Süryânî (Protestan)	Karabet Efendi	Rüşdî	32	—	1288	28 Nisan 314
Protestan	Agop Efendi	İdâdî	—	40	1306	28 Nisan 314
Ermeni Mektebi	Kapancıyan Efendi	Rüşdî	—	23	1263	28 Nisan 314
Ermeni Mektebi	Kapancıyan Efendi	Rüşdî	—	28	1263	28 Nisan 314
Protestan	Agop Efendi	İdâdî	41	—	1305	28 Nisan 314
Ermeni	Kapancıyan	Rüşdî	—	44	1263	28 Nisan 314
Protestan	Manuk Efendi	Rüşdî	43	—	1290	28 Nisan 314
Protestan	Manuk Efendi	Rüşdî	—	36	1290	28 Nisan 314

Tablo 4. Maraş Kazası'nda Azınlık Okulları, 1901-1902

1317/1899 tarihli salnâmede okul isimleri buldukları mahalle isimleriyle belirtilmiş iken, 1319/1901 tarihli salnâmede okulların isimleri mensup oldukları cemaatlerin adıyla kaydedilmiştir. 1319/1901 tarihli salnâmede, ayrıca sorumlu kişilerin isimleri de gösterilmiştir. Bu dönem azınlık okulların 4'ü idâdî, 9'u rüşdî derecesindedir. Salnâmede ibtidâî derecedeki okullara yer verilmemiştir. Sözü edilen idâdî ve rüşdîlerde 179 kız, 294 erkek olmak üzere toplam 473 öğrenci eğitim görmektedir. 1316/1898 tarihli salnâme verileriyle karşılaştırdığımızda bu dönem okulların öğrenci mevcutları artmıştır. Mesela daha önce öğrenci mevcudu 60 kişi olan Darülfeyz mektebinin bu dönem öğrenci sayısı 64'e yükselmiştir (1316/1898 Tarihli MNS: 1014). 1317/1899 tarihli salnâme kayıtlarında okulların birçoğu ruhsatnâmesiz iken 1319/1901 tarihli salnâmede tüm okulların resmi açılış tarihiyle birlikte ruhsatnâmelerinin alınmış olduğu görülmektedir.

1321/1903 tarihli MNS'ne göre Maraş Kazası'nda bulunan azınlık okulların durumu aşağıdaki gibidir (1321/1903 Tarihli MNS: 466-467):

Mektebin İsmi	Müdür-i Mes'ul	Mektebin Derecesi	Aded-i Talebe		Târih-i Küşâdı	Ruhsatnâme Tarihi
			İnas	Zükûr		
Darülfeyz (Protestan)	Siman Pusluyan	İdâdî	—	62	1279	5 Teşrîn-i Evvel 308
Ermeni Mektebi	Kapancıyan	Rüşdî	—	35	1263	28 Nisan 314
Ermeni Mektebi	Kapancıyan	Rüşdî	24	—	1263	28 Nisan 314
Süryânî (Protestan)	Karabet Efendi	Rüşdî	22	—	1263	28 Nisan 314
Ermeni	Kapancıyan	İdâdî	35	—	1263	28 Nisan 314

Süryânî (Protestan)	Karabet Efendi	Rüşdî	—	—	1288	28 Nisan 314
Protestan	Agop Efendi	Îdâdî	—	41	1306	28 Nisan 314
Ermeni Mektebi	Kapancıyan Efendi	Rüşdî	—	25	1263	28 Nisan 314
Ermeni Mektebi	Kapancıyan Efendi	Rüşdî	—	26	—	28 Nisan 314
Protestan	Agop Efendi	Îdâdî	40	—	1305	28 Nisan 314
Ermeni	Kapancıyan	Rüşdî	—	41	1263	28 Nisan 314
Protestan	Manuk Efendi	Rüşdî	40	—	1290	28 Nisan 314
Protestan	Manuk Efendi	Rüşdî	—	35	—	28 Nisan 314

Tablo 5. Maraş Kazası'nda Azınlık Okulları, 1903-1904

1903 yılına gelindiğinde Maraş Kazası'nda toplam 14 adet rüşdî ve îdâdî dereceli gayrimüslim okul kaydı görülmektedir. Aynı şekilde bu dönem de ibtidâî okul bilgileri gösterilmemiştir. Okul adları da yalnız dini cemaat isimlerine göre belirtilmiştir. Okullardan 6'sı Ermeni Gregoryen, 5'i Ermeni Protestan, 2'si de Süryani Protestan cemaatine aittir. Terasante Rahip Okulu dışında 4 îdâdî, 9 rüşdî derecesinde okul vardır. Okulların öğrenci mevcudu 209'u kız, 268'i erkek olma üzere toplam 477'dir. Salnâmede okullarda görevli öğretmenler ve okutulan derslerle ilgili malumat verilmemiştir. 1317/1899 ve 1319/1901 dönemi salnâmelerinde olduğu gibi bu döneme ait yıllıkta da mekteplerin açılış tarihleri ile ruhsatnâme istihsal tarihleri açıkça belirtilmiştir.

1906'da faal durumdaki okullara ait bilgileri 1324/1906 tarihli Halep Vilâyeti Salnâmesi (HVS)'nden takip etmekteyiz (1324/1906 Tarihli HVS: 459):

Mektebin İsmi	Nev'i	Aded-i Şâkirdan	Mevkîi	Derecesi
Katolik Mektebi	Zükûr	200	Hâtuniye	İbtidâî
Katolik Mektebi	Înâs	100	Hâtuniye	İbtidâî
Ermeni Mektebi	Zükûr	75	Şekerlide	Rüşdî
Ermeni Mektebi	Înâs	35	Şekerlide	İbtidâî
Ermeni Mektebi	Zükûr	80	Şekerlide	İbtidâî
Ermeni Mektebi	Înâs	40	Şekerlide	İbtidâî
Ermeni Mektebi	Zükûr	80	Kalealtı	İbtidâî
Ermeni Mektebi	Înâs	50	Kalealtı	İbtidâî
Ermeni Mektebi	Zükûr	100	Duraklıda	İbtidâî
Ermeni Mektebi	Zükûr	100	Çarşıbaşında	İbtidâî
Protestan Mektebi	Zükûr	12	Zunbatanlı	Âli
Protestan Mektebi	Înâs	100	Zunbatanlı	Âli
Protestan Mektebi	Zükûr	100	Bahtiyaryokuşu	Rüşdî
Protestan Mektebi	Zükûr	300	Bahtiyaryokuşu	İbtidâî
Protestan Mektebi	Zükûr	200	Şekerderede	İbtidâî
Protestan Mektebi	Înâs	80	Şekerderede	İbtidâî
Protestan Mektebi	Zükûr	100	Akderede	İbtidâî
Protestan Mektebi	Înâs	50	Akderede	İbtidâî
Latin Mektebi	Zükûr	50	Çukurobada	İbtidâî
Latin Mektebi	Înâs	75	Çukurobada	İbtidâî
Latin Mektebi	Înâs	75	Çukurobada	İbtidâî
Yahûdi Mektebi	Zükûr	25	Şekerlide	İbtidâî

Tablo 6. Maraş Kazası'nda Azınlık Okulları, 1906-1907

Yukarıdaki verilere göre 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Maraş'ta 10 farklı mahallede ibtidâî, rüşdî, îdâdî ve âli derecelerde toplam 22 gayrimüslim azınlık okulu vardı. Yukarıda gösterilen mevkiler gayrimüslim cemaatlerin yoğun yaşadığı mahallelerdir. Okulların 1'i Musevi, 3'ü Latin, 8'i Ermeni Protestan, 8'i Ermeni Gregoryen, 2'si de Ermeni Katolik cemaatlerine aittir. Okullardan 18'i ibtidâî, 2'si rüşdî, 2'si âli derecede eğitim vermekteydi. 22 okulda 1.412 erkek, 960 kız olmak üzere toplam 2.372 öğrenci mevcudu bulunmaktaydı. Protestan cemaati bu dönem okullaşma faaliyetinde daha ileri giderek Zunbatanlı Mahallesi'nde kız ve erke çocuklar için 1 adet yüksek okul (akademi) açmaya muvaffak olmuştur.

Sonuç

Tanzimat'ın ilanı sonrasında Batılı devletler Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan toplulukların haklarını savunma gayreti içine girmiş ve çok yönlü misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Misyoner örgütlerin özellikle eğitim sahasında Maraş'ta yaşayan Hıristiyan cemaatler üzerinde etkileri büyük olmuştur. Maraş'ta Ermeni cemaatlerin kontrolünde modern eğitim veren çok sayıda cemaat okulu açılmıştır.

Maraş'taki azınlık okulların büyük bölümü din adamlarının öncülüğünde Katolik, Protestan ve Gregoryen Ermeni vatandaşlarca kurulmuştur. Amerikan misyonerlerin büyük desteğini alan Protestan Ermeniler Maraş'ta nüfusça az olmasına rağmen okullaşmada diğer azınlık gruplara öncü olmuştur. Bölgedeki azınlık okulları sayıca ecnebi okullarından daha fazla ve daha yaygın olmuştur. Bu okullar çoğunlukla Ermeni nüfusunun yoğun yaşadığı Maraş şehir merkezi ile Maraş'a tabi nahiye ve karyelerde tesis edilmiştir

Azınlık cemaatler Meşrutiyet döneminin sağladığı hürriyet ortamını fırsat bilerek tesis ettikleri müesseseleri çoğu zaman ruhsat almadan kurmuş ve işletmişlerdir. Osmanlı Devleti Batılı devletlerin büyük baskısı altında bulunduğundan açılan kurumların denetlenmesinde büyük zorluklar yaşanmıştır. Devletçe alınan önlemlere rağmen Maraş'ta azınlık okulları uzun bir süre devletten ruhsat almadan faaliyet göstermişlerdir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikaları

BOA, DH. EUM. KLU, 10/24, (21 Za 1333).

BOA, Y.EE, 37/37-1, (06 R 1327).

BOA, Y.EE, 37/37-2, (06 R 1327).

BOA, Y.EE, 33/59-1, (06 R 1327).

BOA, Y.EE, 33/39-1, (06 R 1327).

BOA, HRT.h, 408-3, (1 Mart 1330).

Salnâmeler

1316/1898 Tarihli Maârif Nezâreti Salnâmesi.

1317/1899 Tarihli Maârif Nezâreti Salnâmesi.

1319/1901 Tarihli Maârif Nezâreti Salnâmesi.

1321/1903 Tarihli Maârif Nezâreti Salnâmesi.

1324/1906 Tarihli Haleb Vilâyeti Salnâmesi.

Genel Kaynakça

- Akyüz, Y. (1992). Cevdet Paşa'nın özel Öğretim Ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Lâyihası. *OTAM*, 3, 222-227.
- Akyüz, Y. (2001). *Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi*. (8. Baskı). Alfa Yayınları.
- Cevdet Paşa. (1953). *Tezâkir*. 1-12. Yayınlayan: Prof. Cavid Baysun. TTK Basımevi.
- Cuinet, V. (1891). *La Turquie D'Asie*. Tome Deuxieme.
- Doğan, A. (1999). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Selçuk Üniversitesi.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*. 1-2. Eser Matbaası.
- Eroğlu, C.; Babuçoğlu, M. ve Köçer M. (2012), *Osmanlı Vilaye Salnamelerinde Halep*. ORSAM Yayını.
- Günay, N. (2012). *XX. Yüzyılda Maraş (Ermeniler, Türkler, Müslümanlar) Makaleler*. Ukde Yayınları.
- Gündüz, T. (2001). Kahramanmaraş. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C.24, ss. 192-196).
- Haydaroğlu, İ. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar. *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 14, 181-188.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. (B.Tırnakcı, Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Keşişyan, V. (2012). Maraş-Okullar. <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/maras-sancagi/egitim-ve-spor/okullar.html> adresinden 29 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişmesi*. MEB Yayınları.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztürk, S. (2006). *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*. 1-2. Kahramanmaraş Belediyesi Yayını.
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı Yer Adları*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.
- Şahin, H. (2010). *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı'nın İktisadi, Mali Ve Sosyal Durumu*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Marmara Üniversitesi.
- Şemseddin Sâmî (1316/1898). *Kamusu'l-A'lam*. Meârif Nezâreti Tarıfından Tab Edilmiştir.
- Şişman, A. (2002). Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler. *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 14, 173-180.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. TTK Yayını.
- Tozlu, N. (2014). Osmanlı Devleti'nde Ermeni Eğitim Kurumları ve Faaliyetleri. *Yeni Türkiye*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, 2 (60), 1-17.
- Vilayat, Liva ve Kazaların Huruf-ı Heca Tertibiyle Esamisini Mübeyyin Defterdir* (1326/1908).

Matbaa-i Osmaniye.

حلب ولایتی				سالنامه مدارس				
خبر مسله				مکاتب				
رخصتنامه تاریخ	مکتب تک تاریخ	مکتب تک آتات	عدد طلبه	مکتب تک درجه سی	مکتب تک مسوب	مکتب تک اسمی	قنا	لوا
۲۳ تویز سنه ۳۰۷	۱۲۸۵	۰	۶۰	رشدی	موسوی	شرکت اسرائیلیه	حلب	حلب
۳۳ اغتوس سنه ۳۰۷	۱۲۵۱	۰	۴۰	»	ارمنی تویلیک	تویلیک مکتبی	»	»
»	۱۳۰۱	۰	۵۴	»	روم تویلیک	»	»	»
۱ ایول سنه ۳۰۷	۱۳۰۶	۰	۳۵	»	موسوی	شرکت موسوی مکتبی	»	»
۸ تفریز اول سنه ۳۰۸	قدیم	۰	۴۰	»	روم اوتودوقوس	»	»	»
»	»	۰	۳۰	»	»	»	»	»
۲۷ ایول سنه ۳۱۳	۱۳۱۳	۸۰	۰	رشدی	ارمنی تویلیک	ارمنی تویلیک مکتبی	»	»
۶ تفریز اول سنه ۳۱۳	۱۳۱۳	۳۵	۴۰	»	تویلیک	تویلیک مکتبی	»	»
۶ تویز سنه ۳۰۸	۱۳۹۸	۶۴	۰	اعدادی	پرستستان	سراکز مکتبی	عیناب	»
۸ تفریز اول سنه ۳۰۸	۱۳۷۸	۴۲	۰	رشدی	دوقوزو شمارد	ارمنی مکتبی	»	»
۸ تفریز اول سنه ۳۰۸	۱۳۸۸	-	۵۱	»	پرستستان رئیس	ارمنی مکتبی	»	»
۳- کانوز اول سنه ۳۰۸	۱۳۷۱	۳۲	۴۰	»	اروساچی	پرستستان	»	»
»	۱۳۸۶	۳۸	۰	»	»	»	»	»
»	۱۳۷۱	۲۸	۳۰	»	»	»	»	»
۲۸ شباط سنه ۳۰۸	۱۳۹۳	-	۱۲۰	اعدادی	پرستستان موسوزی	پرستستان قوازی	»	»
۲۲ اغتوس سنه ۳۰۸	۱۳۹۵	-	۳۰	رشدی	ابراهم ملکیان	پرستستان مکتبی	»	»
»	»	-	۳۲	»	بدووس اوغاسیان	ارمنی مکتبی	»	»
۸ تفریز اول سنه ۳۰۸	قدیم	۲۱	۳۲	»	رئیس روحانی	»	استانبول	»
»	»	-	۴۰	»	»	»	»	»
»	»	-	۳۵	»	»	»	»	»
»	»	-	۲۰	»	»	»	»	»
»	»	-	۶۰	اعدادی	سیمون بوسلیان	دارالفینش	ساعتش	عزمتش
۵ تفریز اول سنه ۳۰۸	۱۳۷۹	-	۳۰	رشدی	قاپچیان	ارمنی مکتبی	اورقه	اورقه
۲۸ بیسان سنه ۳۱۴	۱۳۶۳	-	۰	»	»	»	»	»

Ek 4. Gayrimüslim Mekteplerinin Durumunu Gösterir Belge (1321/1903 Tarihli Maârif Nezâreti Salnâmesi).

نصفه کوزه کوزه منکره الله سوچوسو کوزا: دایمیزده مضافا یوزده نایم و دوازده نایم

Y.EE 0037 037 001

Ek 5. Maraş'ın mahallelerindeki Müslim ve gayrimüslim nüfus miktarını gösterir yazı (BOA, Y.EE., 37/37-1, 06 R 1327).

TABLEAU DES NOMBRES DE MUSULMANS

Sancağın Adı	Kaza	Nahiye	Müslüman Nüfusu	Gayrimüslim Nüfusu	Toplam Nüfus
Maraş Sancağı	Maraş Kaza	Maraş Nahiyesi	12.500	3.500	16.000
		Yenişehir Nahiyesi	8.000	2.000	10.000
		Yenişehir Nahiyesi	7.500	1.500	9.000
		Yenişehir Nahiyesi	6.000	1.000	7.000
		Yenişehir Nahiyesi	5.000	800	5.800
		Yenişehir Nahiyesi	4.000	600	4.600
		Yenişehir Nahiyesi	3.000	400	3.400
		Yenişehir Nahiyesi	2.000	300	2.300
		Yenişehir Nahiyesi	1.500	200	1.700
		Yenişehir Nahiyesi	1.000	100	1.100
Maraş Sancağı	Maraş Kaza	Maraş Nahiyesi	12.500	3.500	16.000
		Yenişehir Nahiyesi	8.000	2.000	10.000
		Yenişehir Nahiyesi	7.500	1.500	9.000
		Yenişehir Nahiyesi	6.000	1.000	7.000
		Yenişehir Nahiyesi	5.000	800	5.800
		Yenişehir Nahiyesi	4.000	600	4.600
		Yenişehir Nahiyesi	3.000	400	3.400
		Yenişehir Nahiyesi	2.000	300	2.300
		Yenişehir Nahiyesi	1.500	200	1.700
		Yenişehir Nahiyesi	1.000	100	1.100
Maraş Sancağı	Maraş Kaza	Maraş Nahiyesi	12.500	3.500	16.000
		Yenişehir Nahiyesi	8.000	2.000	10.000
		Yenişehir Nahiyesi	7.500	1.500	9.000
		Yenişehir Nahiyesi	6.000	1.000	7.000
		Yenişehir Nahiyesi	5.000	800	5.800
		Yenişehir Nahiyesi	4.000	600	4.600
		Yenişehir Nahiyesi	3.000	400	3.400
		Yenişehir Nahiyesi	2.000	300	2.300
		Yenişehir Nahiyesi	1.500	200	1.700
		Yenişehir Nahiyesi	1.000	100	1.100

Y.EE 0033 039 001

Ek 6. Halep Vilayeti sancak, kaza ve nahiyelerinin Müslim ve gayrimüslim nüfus miktarını gösterir cetvel (BOA, Y.EE, 33/39-1, 06 R 1327).